ЛІТАРАТУРА, КРЫНІЦЫ

1. Теория и практика идеологической работы: Курс лекций / Редкол. Ж. Т. Тощенко (отв. ред.) и др. М., 1984. С. 232.
2. Советская Белоруссия. 1978. 4 янв.
3. Физкультура и спорт Белоруссии. Мн., 1982. С. 12, 129.
4. Белорусская ССР: Крат. энцикл. Мн., 1980. Т. 3. С. 45.
5. *Новицкий В. И.* Комплексный подход к воспитанию трудящихся. Мн., 1981.
6. *Филиппович В. С.* Развитие физической культуры и спорта в условиях зрелого социализма (1966—1980 гг.): Автореф. дис.... д-ра ист. наук. Мн., 1983. С. 27—29.
7. НА РБ, ф. 934, воп. 3, спр. 241, л. 1.
8. Народное хозяйство БССР в 1987 г.: Стат. ежегодник. Мн., 1988.
9. Народное хозяйство БССР в 1986 г.: Стат. ежегодник. Мн., 1987.
10. Советская Белоруссия. 1974. 30 апр.
11. Дзяржаўны архіў Віцебскай вобласці, ф. 102, воп. 44, спр. 9, л. 24—25.
12. *Чагина Е. П.* Источники силы. Мн., 1982. С. 72.
13. Архіў Белсаўпрофа, спр. 04—18, л. 11, 36, 62, 100, 120, 138.
14. *Григоревич В. В.* Физическое воспитание студенческой молодежи Белоруссии. 1966—1985 гг.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Мн., 1992. С. 13, 18—19.
15. Место жительства — место воспитания / Сост. А. М. Русакович. М., 1985. С. 14.
16. Физкультурник Белоруссии. 1980. 16 янв.

SUMMARY

The article analyses the physical culture development as one of the directions of state social policy and shows the ways of participation of different aged and social groups of people in physical culture activity.

УДК 947.6

А. П. Жытко

РАЗМЕРКАВАННЕ ДВАРАНСТВА БЕЛАРУСІ ПА НАЦЫЯНАЛЬНАСЦІ І МЕСЦЫ НАРАДЖЭННЯ

Істотным фактарам фарміравання беларускай нацыі з'яўлялася наяўнасць высокаадукаванай нацыянальнасвядомай эліты — дваранства. Гістарычная літаратура да апошняга часу практычна адмяжоўвала вышэйшае саслоўе па нацыянальнай прыналежнасці ад беларускага народа, што падспудна паказвала яго не зусім паўнацэнным. Мы трактуем гэта як кан'юнктурна-палітычны падыход, а не аб'ектыўную канстатацыю фактаў.

Матэрыялы перапісу 1897 г. не прызнаюць такія сцвярджэнні і ўносяць істотныя карэктывы ў азначанае пытанне. Яны

дазваляюць ідэнтыфікаваць нацыянальнасць дваранства Беларусі на аснове звестак аб яго роднай мове. Пры амаль поўнай адсутнасці ў крыніцах даных аб нацыянальнай прыналежнасці такі варыянт найбольш прымальны. Родная мова — важнейшы паказчык этнічнага самаўсведамлення кожнага чалавека. Сярод патомных дваран 35 паветаў адказалі на пытанне, што іх роднай мовай з'яўляецца беларуская, г. зн., што сябе адносяць да беларусаў 77 264 чалавекі (51,8 %). Роднай мовай назвалі рускую 17 168 чалавек (11,5 %), 49 042 (32,9 %) — польскую і 5 694 (3,8 %) — іншыя мовы. Гэтыя паказчыкі істотна адрозніваліся ў сельскай мясцовасці і гарадах. Так, у паветах без гарадоў працэнт дваран-беларусаў быў яшчэ вышэйшым і склаў 60,3 % (73 809 чалавек), палякаў — 32,1 % (39 408 чалавек), а рускіх знізіўся амаль у 2,5 разы — да 4,8 % (5 857 чалавек). Беларусаў больш за ўсё пражывала ў Мінскай губерні — 39 917 чалавек (67,7 %), Віленскай — 16988 (57,8 %) і Магілёўскай губерні — 10 481 (61,5 %). Палякі складалі большасць у 5 паветах Віцебскай (4 575 чалавек, альбо 47,7 %) і 6 паветах Гродзенскай губерняў (3 673, альбо 48,8 %). Дваран-беларусаў тут, адпаведна, пражывала 4 457 (46,5 %) і 1 966 (26,1 %) чалавек. Доля рускіх вагалася ад 3,1 % у Віленскай і Мінскай да 19,3 % у Гродзенскай губернях [1].

Патомныя дваране-беларусы абсалютна (звыш 50 % ад агульнай колькасці) пераважалі ва ўсіх 4 беларускіх паветах Віленскай губерні, у 2 паветах (Дрысенскі, Полацкі) з 5 Віцебскай, у адным (Гродзенскім) з 6 Гродзенскай, ва ўсіх, за выключэннем Навагрудскага, паветах Мінскай і ў 8 з 11, акрамя Гомельскага, Аршанскага і Сенненскага паветаў Магілёўскай губерні. Такім чынам, у 23 (65,7 %) з 35 паветаў большасць патомных дваран назвалі роднай мовай беларускую [1].

Суадносіны паміж прадстаўнікамі вышэйшага саслоўя па нацыянальнай прыкмеце істотна змяніліся ў гарадах у параўнанні з сельскай мясцовасцю. Так, сярод гарадскога набілітэту беларусы былі прадстаўлены ў колькасці толькі 3 455 чалавек (13,0 %). Тут дамінавалі рускія 11 311 чалавек (42,4 %) і палякі 9 634 (36,1 %). Доля беларускіх патомных дваран была найменшай у гарадах Віцебскай губерні (8,1 %) і найбольшай у Віленскай губерні (28,5 %) [1].

Увядзенне пасля 1863 г. абмежаванняў пры прыёме на службу мясцовых прадстаўнікоў вышэйшага саслоўя, асабліва каталіцкага веравызнання, абумовіла тое, што сярод асабовых дваран і чыноўнікаў пераважалі рускія, якіх прываблівалі вялікімі грашыма за службу ў «заміраным» краі. «Грошы — вось чым замест ідэйнасці і патрыятычнага служэння інтарэсам імперыі пачалі заахвочваць Мураўёў і Карнілаў расійскае настаўніцтва і чыноўніцтва... Праграма "обрусения Белоруссии" з гэтага моманту вызначылася не як культурнае ці нацыянальнае заданне, а як вузка эканамічны, шкурны інтарэс тых "дзеячаў", што пачалі з 1864 года ехаць на Беларусь на цёплыя месцы, за падвойныя

пенсіі, узнагароды, пад'ёмныя, ордэны і г. д.», — справядліва адзначаў А. Цвікевіч [2, с. 66].

Варта ўлічваць факт, што афіцыйнай мовай была прызнана руская. Валоданне рускай мовай з'яўлялася адным з патрабаванняў пры паступленні на службу. Менавіта таму адна частка служылых мясцовых дваран адмовілася ад беларускай мовы, або проста ёй не карысталася, другая вымушана была рабіць кар'еру за межамі Беларусі, звычайна ва ўнутраных раёнах імперыі. Безумоўна, гэта адбілася на нацыянальным складзе асабовых дваран і чыноўнікаў. Сярод дадзенай катэгорыі беларусаў у 35 паветах налічвалася толькі 6 479 чалавек (25,9 %). Абсалютную і адносную большасць складалі рускія — 12 695 чалавек (50,7 %). Палякаў налічвалася 4 685 чалавек (18,7 %), а прадстаўнікоў іншых нацыянальнасцяў — 1 181 (4,7 %). У сельскай мясцовасці, дзе адміністрацыя мела непасрэднае дачыненне да беларускага насельніцтва і дзе рускія чыноўнікі служылі з неахвотай, доля беларусаў была значна большай. У 35 паветах без гарадоў асабовых дваран-беларусаў і чыноўнікаў налічвалася 4 097 чалавек (43,0 %), рускіх — 2684 (28,2 %), палякаў — 2386 (25,1 %). У Магілёўскай і Мінскай губернях прадстаўніцтва беларусаў перавышала 50 %, што склала, адпаведна, 945 (55,4 %) і 1 517 (50,5 %) чалавек. Блізкай да гэтай прапорцыі была колькасць беларусаў у Віленскай (48,6 %) і Віцебскай (45,2 %) губернях. Толькі ў Гродзенскай губерні рускія пераважалі абсалютна (1 010 чалавек) і адносна (60,4 %) [1].

У губернскіх і павятовых гарадах лідзіравалі толькі рускія — 10 012 чалавек (64,5 %). Іх колькасць вагалася ў Магілёўскай ад 57,7 % да 70,1 %, у Віленскай губерні доля беларусаў і палякаў была амаль аднолькавай — 15,3 % і 14,8 %. Толькі ў 5 гарадах краю пераважалі асабовыя дваране-беларусы і чыноўнікі (Клімавічы, Мсціслаўль, Сенна, Сураж і Чэрыкаў [1]).

У гістарычнай літаратуры, публіцыстыцы XIX ст. разгарэліся спрэчкі, якія працягваюцца і па сённяшні дзень, аб паходжанні дваран Беларусі. У польскай і велікарускай гістарыяграфіі дваран-католікаў пераважна адносілі да выхадцаў з Царства Польскага ці апалячаных беларусаў. Дваран праваслаўнага веравызнання прылічвалі да рускіх. Аднак матэрыялы перапісу 1897 г. уносяць карэктывы ў такія неабгрунтаваныя сцвярджэнні. Так, на аснове перапісу ў 35 паветах пражывала 94 030 чалавек (76,7 %) мясцовых патомных дваран. Калі да гэтай лічбы дадаць і ўраджэнцаў іншых паветаў беларускіх губерняў, то польскасць мясцовых дваран складзе 108 349 чалавек (88,4 %). Ураджэнцы іншых губерняў і замежных дзяржаў складалі толькі 11,6 % ад агульнай колькасці патомных дваран Беларусі [3]. Нават у гарадах мясцовыя ўраджэнцы таксама пераважалі. На іх долю прыпадала 60,5 % патомных дваран-гараджан. Некалькі ніжэйшым быў працэнт мясцовых асабовых дваран і чыноўнікаў у паветах без гарадоў. Ён склаў 74,8 %. У гарадах іх пражывала 5 605 чалавек (64,3 %) [3].

Табліца 1

Размеркаванне патомных дваран 35 паветаў па месцы нараджэння (нерапіс 1897 г.) [3]

Месца нараджэння: паветы, гарады	Ураджэнцы мясцовыя						Ураджэнцы іншых паветаў губерні						Ураджэнцы іншых губерняў						Ураджэнцы іншых дзяржаў						Разам		
	Мужчыны		Жанчыны		Усяго		Мужчыны		Жанчыны		Усяго		Мужчыны		Жанчыны		Усяго		Мужчыны		Жанчыны		Усяго		Мужчыны	Жанчыны	Усяго
	Колькасць	%	Колькасць	%	Колькасць	%	Колькасць	%	Колькасць	%	Колькасць	%	Колькасць	%	Колькасць	%	Колькасць	%	Колькасць	%	Колькасць	%	Колькасць	%	Колькасць	Колькасць	Колькасць
Віленская губерня (4 паветы)																											
У паветах	12424	81,9	12702	80,5	25126	81,1	1041	6,9	1172	7,4	2213	7,2	1697	11,2	1891	12,0	3588	11,6	5	0,0	14	0,1	19	0,1	15167	15799	30966
З іх у гарадах	449	63,2	562	65,6	1011	64,6	65	9,1	66	7,7	131	8,4	196	27,6	224	26,2	420	26,8	1	0,1	3	0,4	4	0,2	711	855	1566
Віцебская губерня (5 паветаў)																											
У паветах	3630	57,6	3901	59,3	7531	58,5	909	14,4	1028	15,6	1937	15,0	1753	27,8	1637	24,9	3390	26,3	13	0,2	12	0,2	25	0,2	6305	6578	12883
З іх у гарадах	428	26,2	580	34,8	1008	30,5	311	19,1	401	24,0	712	21,6	885	54,3	882	40,9	1567	47,5	7	0,4	6	0,3	13	0,4	1631	1669	3300
Гродзенская губерня (6 паветаў)																											
У паветах	2837	48,0	3052	47,9	5889	48,0	730	12,4	1036	16,3	1766	14,4	2325	39,4	2145	33,7	4470	36,4	10	0,2	135	2,1	145	1,2	5902	6367	12269
З іх у гарадах	620	27,8	871	34,6	1491	31.5	344	15,5	491	19,5	835	17,0	1660	56,6	1131	45,0	2391	50,4	2	0,1	21	0,8	23	0,5	2226	2514	4740
Магілёўская губерня																											
У паветах	6530	62,2	7399	63,9	13929	63,0	1751	16,6	1678	14,5	3429	15,0	3890	11,2	4354	12,0	8244	11,6	21	0,1	78	0,2	99	0,1	34754	36220	70974
З іх у гарадах	684	29,4	1369	50,4	2053	40,7	692	29,8	308	11,3	1000	19,0	1962	34,9	2153	33,6	4115	34,3	5	0,1	33	0,5	38	0,3	5611	6403	12014
Мінская губерня																											
У паветах	25671	73,8	26547	73,3	52218	73,6	5172	14,9	5241	14,5	10413	14,0	2223	21,1	2462	21,3	4685	21,2	13	0,1	40	0,3	53	0,2	10514	11576	22090
З іх у гарадах	2344	41,8	2756	43,1	5100	42,4	1300	23,2	1461	22,8	2761	23,0	943	40,6	1027	37,8	1970	39,1	5	0,2	14	0,5	19	0,4	2324	2718	5042
Разам																											
У паветах	51092	70,3	53601	70,0	104693	70,2	9603	13,2	10155	13,3	19758	13,0	11888	16,4	12489	16,3	24377	16,3	62	0,1	279	0,4	341	0,2	72642	76540	149182
З іх у гарадах	4525	36,2	6138	43,4	10663	40,0	2712	21,7	2727	19,3	5439	20,5	5246	41,9	5217	36,8	10463	39,2	20	0,2	77	0,5	97	0,4	12503	14159	26662
У паветах без гарадоў	46567	77,4	47463	76,1	94030	76,7	6891	11,5	7428	11,9	14319	11,0	6642	11,0	7272	11,7	13914	11,4	42	0,1	202	0,3	244	0,2	60139	62381	122520

Табліца 2

Размеркаванне асабовых дваран і чыноўнікаў не з дваран па месцы нараджэння (перапіс 1897 г.) [3]

Месца нараджэння: паветы, гарады	Ураджэнцы мясцовыя						Ураджэнцы іншых паветаў губерні						Ураджэнцы іншых губерняў						Ураджэнцы іншых дзяржаў						Разам		
	Мужчыны		Жанчыны		Усяго		Мужчыны		Жанчыны		Усяго		Мужчыны		Жанчыны		Усяго		Мужчыны		Жанчыны		Усяго		Мужчыны	Жанчыны	Усяго
	Колькасць	%	Колькасць	%	Колькасць	%	Колькасць	%	Колькасць	%	Колькасць	%	Колькасць	%	Колькасць	%	Колькасць	%	Колькасць	%	Колькасць	%	Колькасць	%	Колькасць	Колькасць	Колькасць
Віленская губерня (4 паветы)																											
У паветах	267	51,8	305	58,3	572	55,1	75	14,5	63	12,0	138	13,3	174	33,7	155	29,7	329	31,6	—	—	—	—	—	—	516	523	1039
З іх у гарадах	43	28,6	50	35,2	93	31,8	22	14,7	31	21,8	53	18,2	85	56,7	61	43,0	146	50,0	—	—	—	—	—	—	150	142	292
Віцебская губерня (5 паветаў)																											
У паветах	1159	44,8	1315	47,2	2474	46,0	532	20,6	656	23,5	1188	22,1	891	34,4	807	28,9	1698	31,6	5	0,2	11	0,4	16	0,3	2587	2789	5376
З іх у гарадах	436	29,3	580	35,4	1016	32,6	371	25,0	460	28,1	831	26,6	676	45,5	590	36,1	1266	40,5	3	0,2	7	0,4	10	0,3	1486	1637	3123
Гродзенская губерня (6 паветаў)																											
У паветах	682	26,8	808	34,7	1490	30,6	457	18,0	464	19,9	921	18,9	1395	54,8	1036	44,5	2431	49,9	11	0,4	20	0,9	31	0,6	2545	2328	4873
З іх у гарадах	434	26,1	535	34,8	969	30,3	326	19,6	318	20,6	644	20,1	894	53,9	677	43,9	1571	49,1	6	0,4	11	0,7	17	0,5	1660	1541	3201
Магілёўская губерня																											
У паветах	1317	42,0	1877	60,0	3194	51,0	897	28,6	515	16,5	1412	22,5	1431	38,4	1079	30,5	2510	34,5	4	0,1	12	0,3	16	0,2	3722	3546	7268
З іх у гарадах	664	33,3	1074	56,9	1738	44,8	630	31,6	267	14,1	897	23,1	1066	47,9	826	40,4	1892	44,3	3	0,1	11	0,5	14	0,3	2223	2047	4270
Мінская губерня																											
У паветах	1481	39,8	1685	47,5	3166	43,6	806	21,7	770	21,7	1576	21,7	913	29,1	731	23,4	1644	26,2	6	0,2	7	0,2	13	0,2	3133	3130	6263
З іх у гарадах	657	29,6	758	37,0	1415	33,2	497	22,4	452	22,1	949	22,2	696	34,9	540	28,6	1236	31,9	3	0,2	6	0,3	9	0,2	1993	1887	3880
Разам																											
У паветах	4906	39,2	5990	48,7	10896	43,9	2767	22,1	2468	20,0	5235	21,1	4804	38,5	3808	30,9	8612	34,7	26	0,2	50	0,4	76	0,3	12503	12316	24819
З іх у гарадах	2234	29,7	2997	41,3	5231	35,4	1846	24,6	1528	21,1	3374	28,9	3417	45,5	2694	37,1	6111	41,4	15	0,2	35	0,5	50	0,3	7512	7254	14766
У паветах без гарадоў	2672	53,5	2993	59,1	5665	56,3	921	18,5	940	18,6	1861	18,5	1387	27,8	1114	22,0	2501	24,9	11	0,2	15	0,3	26	0,3	4991	5062	10053

Такім чынам, абсалютную большасць як патомных, так і асабовых дваран складалі ўраджэнцы Беларусі.

Параўнальная характарыстыка патомных дваран па нацыянальным складзе і месцы нараджэння дае падставу заўважыць заканамернасць: у губернях з вышэйшым працэнтам мясцовых ураджэнцаў — вышэйшая і адносная колькасць дваран-беларусаў і наадварот.

Падобная з'ява назіраецца з асабовымі дваранамі і чыноўнікамі, за выключэннем Мінскай і Віцебскай губерняў, дзе разыходжанні нязначныя.

Табліца 3

Адноснае размеркаванне патомных дваран па месцы нараджэння і нацыянальнасці (35 паветаў) [1; 3]

Губерні	*% дваран, ураджэнцаў губерні*	*% дваран-беларусаў*
Віленская	87,7	56,3
Віцебская	74,3	36,7
Гродзенская	62,3	20,3
Магілёўская	79,5	52,4
Мінская	88,0	57,8

Табліца 4

Адноснае размеркаванне асабовых дваран і чыноўнікаў па месцы нараджэння і нацыянальнасці (35 паветаў) [1; 3]

Губерні	*% дваран, ураджэнцаў губерні*	*% дваран-беларусаў*
Віленская	68,4	37,4
Віцебская	68,1	24,4
Гродзенская	49,5	11,0
Магілёўская	65,3	25,7
Мінская	73,5	38,4

Такім чынам, дваране-беларусы былі мясцовага паходжання. Калі ўлічыць, што абсалютная большасць з іх з'яўлялася католікамі па веравызнанні, то і носьбітамі нацыянальнай самасвядомасці ў асноўным выступалі дваране-католікі, а не праваслаўныя. Апошнія прадстаўлялі сабой вышэйшую мясцовую адміністрацыю і часткова буйных землеўласнікаў. Але велікарускае землеўладанне ў краі ў значнай меры было фіктыўным. Прадстаўнікі яго не маглі адыграць ролю нацыянальнасвядомай беларускай эліты.

Дваране-католікі па веравызнанні і па роднай мове (польскай) не з'яўляліся ў прамым сэнсе палякамі. Гэта хутчэй за ўсё апалячаная ў сілу спецыфічных гістарычных і палітычных умоў частка беларускага набілітэту. Даследчык Віцебскай губерні А. Семянтоўскі зрабіў выснову, што «ў строгім сэнсе прыродных палякаў, што прыйшлі ў Віцебскую губерню з Польшчы, вельмі няшмат; большая частка так званых палякаў, нават сярод дваранства, гэта нашчадкі некалі праваслаўных беларусаў, якія ў эпоху ганенняў праваслаўя ў належаўшых Польшчы правінцыях спакусіліся ў лацінства, а потым адверглі родную мову пад уплывам каталіцкага святарства... і апалячыліся» [2, с. 22].

ЛІТАРАТУРА

1. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. IV. Віленская губерния. Тетр. 3. СПб., 1904. С. 164—168; V. Витебская губерния. Тетр. 3. СПб., 1903. С. 256—268; XI. Гродненская губерния. СПб., 1904. С. 290—292, 298, 300, 302, 304; XXII. Минская губерния. СПб., 1903. С. 224—244; XXIII. Могилевская губерния. СПб., 1903. С. 250—264.
2. *Цьвікевіч А.* «Западно-русізм»: Нарысы з гісторыі грамадзянскай мыслі на Беларусі ў XIX ст. і пачатку XX ст. Мн., 1993.
3. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. IV. Віленская губерния. Тетр. 2. С. 96—103; V. Витебская губерния. Тетр. 1. С. 98—107; XI. Гродненская губерния. С. 44—45; XXII. Минская губерния. С. 40—41; XXIII. Могилевская губерния. С. 40—41.
4. *Сементовский А.* Этнографический обзор Витебской губернии. СПб., 1872.

SUMMARY

The author of the article underlined that the majority of the capitalist gentry had belonged to Belarusian nation and had had local roots.